

**LALÍKOVÁ, Erika: REFLEXIA NATURALIZMU
AKO FILOZOFICKO-LITERÁRNEHO PROBLÉMU
V ČESKO-SLOVENSKOM PROSTREDÍ KONCA
19. A PRVEJ POLOVICE 20. STOROČIA. Bratislava:
Univerzita Komenského, 2023. 118 s.**

Dagmar Garay Kročanová

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2024.71.5.7>

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4291-9408>

Monografia Eriky Lalíkovej teoreticky nadväzuje na súčasný výskum naturalizmu vo filozofii v anglofónnom prostredí (Owen Flanagan, Susan Haacková) i na Slovensku (napríklad v zborníkoch *Medzi vedou a morálkou* s podtitulom *Perspektívy naturalizmu* editorov Marianny Szapuovej a Martina Nuhlička z roku 2017 alebo *Naturalistický obraz sveta: výzvy a limity* editorov Martina Nuhlička, Adama Greifa a Kataríny Sklutovej z roku 2022). E. Lalíková naturalizmus považuje za prejav integrovaného, koherentného, univerzálneho a kauzálneho chápania sveta (strana 6), ktorý sa v modernom filozofickom skúmaní uplatnil od 17. storočia, keď sa v dôsledku rozvoja prírodných vied pozornosť filozofov sústredila na vedecké metódy poznávania reality stotožnenej s prírodou. Podľa Flanaganovej teórie o varietách naturalizmu (2008) naturalistická ontológia skúma fyzikálnu či hmotnú realitu, s vylúčením metafyziky a pôsobenia idealistických síl, pričom niektoré variety môžu pripúšťať existenciu vyšších nehmotných úrovní reality a nemusia neodmietať ani náboženstvo a spiritualitu prejavujúce sa v rámci danej fyzikálnej reality. V súvislosti s psycho-fyzickým dualizmom sa naturalizmus vymedzuje aj voči kompetenciám psychológie a biológie vrátane

evolučnej teórie. Naturalistická epistemológia a etika opisuje a vysvetľuje spôsoby poznania a prejavy správania, čím zároveň utvára predstavu o norme (normách). Umenie považuje za jeden zo spôsobov vyjadrenia poznania o povahe a hodnotách hmotnej reality, ktoré navyše disponuje imaginatívnym potenciálom.

Z perspektívy filozofického skúmania sa literárny smer poslednej tretiny 19. storočia javí ako jedna z aplikácií naturalizmu. V súlade s východiskami pozitivizmu a výskumnými metódami prírodných vied (záujem o detail, opis, pozorovanie, experiment) bolo ambíciou naturalistického literárneho diela verné až dokumentárne priblíženie prírodne podmienenej sociálnej reality, ktoré však slúži na verifikovanie a priori určených téz. Človek bol chápaný ako výsledok pôsobenia prostredia a biologickej determinovanosti, pričom sa často skúmali dedičné a patologické prejavy.

Publikácia E. Lalíkovej približuje postoje k naturalizmu vo filozofii, v literatúre a kultúre v slovenskom a česko-slovenskom prostredí – so zmienkami o zahraničných súvislostiach a osobnostiach – od prvej polovice 19. storočia do polovice 20. storočia. Aj vzhľadom na časové a priestorové súradnice, ktoré monografia zachytáva, len časť autorov mohla zau-

544 jať kompetentnejšie stanovisko k pozitivizmu a naturalistickej metóde v umení. Monografia teda sleduje naturalizmus v širšom chápaní, ako všeobecný prístup k poznaniu reality stotožnenej s prírodou s uplatnením vedeckých metód prírodných vied. E. Lalíková takto prostredníctvom jednotlivých osobností vytvára špecifickú naturalistickú líniu filozofického myslenia („varianty naturalizmu“) v situácii, keď filozofia ako akademická disciplína na Slovensku neexistovala, a teda filozofické otázky riešili aj iné disciplíny ako teológia či literatúra.

V úvodných kapitolách autorka zvažuje nosnosť svojho projektu: jeho opodstatnenie vníma jednak v chápaní človeka ako prírodno-spoločenskej bytosti, jednak v zachytení meniaceho sa prepojenia človeka s prírodným prostredím, ako aj v skúmaní meniaceho sa vzťahu k vede a vedeckému poznaniu, vrátane kontaktov prírodných, humanitných a sociálnych vied (strana 7), pričom pripúšťa, že v špecifických slovenských podmienkach pôjde väčšmi o odmietanie materialistických, liberálnych, modernizačných a sekularizačných úsilí. Svoj výskumný zámer deklaruje ako „presah literárnej interpretácie naturalizmu do filozofickej“ (strana 7). Zvolený prístup sa zakladá na skutočnosti, že filozofia i literatúra tematizujú rovnaké otázky, fungujú v rovnakých sociálnych situáciách, pričom aj literatúra napriek subjektívnosti disponuje schopnosťou prispieť k vedeckému poznaniu. Vybrané literárne, esejistické, filozofické i prírodovedecké práce sú v monografii interpretované s ohľadom na ich zapojenie do poznávania reality stotožnenej s prírodou, s ohľadom na uplatnenie vedeckých postupov prírodných vied a s ohľadom na ich hodnotenie naturalistickej perspektívy.

Pomerne stručný rozsah kapitol venovaných jednotlivým osobnostiam autorke umožňuje načrtnúť len základné kontúry komplexnej a rozsahom obsiahlej problematiky. Monografiu by bolo možné rozčleniť na viaceré celky, ktoré by ukázali premenu postojov v domácom prostredí v dôsledku postupujúcich modernizačných procesov: túto tendenciu v knihe naznačujú krátke „svorníkové“ kapitoly, avšak

graficky nezvýraznené. Kniha kombinuje vedecký a esejistický štýl. V argumentácii sa objavuje aj zvýšená subjektívnosť, emfáza, rečnicke otázky, apoziopézy. Podobne názvy kapitol sú popularizačné, často ide o citát alebo parafrázu.

Východiskovým materiálom v jednotlivých kapitolách sú sčasti literárne diela, ale aj publicistické a vedecké práce, pričom v niektorých prípadoch autorka cituje pôvodné zdroje, inokedy neskoršie vydania. Texty nepodrobuje komplexnej analýze, často vychádza z krátkeho úryvku, ktorý jej slúži ako podnet alebo ilustrácia parciálneho argumentu. Svoj výklad podporuje rozsiahlym citovaním odbornej literatúry, pričom ide o zdroje rôznej relevance a aktuálnosti. V rámci literatúry odkazuje tiež na staršie práce, napríklad na prvú slovakistickú literárnohistorickú syntézu Jaroslava Vlčka, na doslov Vojtěcha Kristiana Blahníka k prekladu práce Ěmila Zolu, na štúdiu Alžbety Göllnerovej v častiach venovaných štúrovcom, na monografiu Dmytra Ivanovyča Čyževského o Ľudovítovi Štúrovi, na dejiny filozofie Štefana Osuského a iné. Z formálneho hľadiska by orientáciu v bibliografii uľahčilo rozlišovanie prameňov a literatúry.

V kapitole s názvom (*Écrire*) „selon la nature“ (Písať podľa prírody) E. Lalíková zdôrazňuje programové aplikovanie vedy na umenie u Ě. Zolu, prejavujúce sa zmenou postojov k postave i deju, pričom dôsledkom uplatňovania tejto autorskej metódy bola schematickosť. V dvojstránkovej kapitole sa zmieňuje tiež o Henrym Davidovi Thoreauovi a Ralphovi Waldo Emersonovi v súvislosti s ich snahou o vedeckejšie formulovanie filozofie prírody. Následne prechádza k dielam viacerých osobností štúrovskej generácie (Benjamín Pravoslav Červenák, Jozef Miloslav Hurban, Ľudovít Štúr). Neprezentuje komplexnejšie analýzy ich prác, skôr v letných kontúrach naznačuje ich úsilie o vedeckosť poznania vo viacerých oblastiach záujmu (formulovanie filozofie dejín, zdôrazňovanie previazanosti národa s prírodným prostredím, chápanie jazyka ako zásadného prejavu národa, hodnotenie stavu vedy a morálky iných národov). Odmietanie racio-

nalizmu, materializmu, evolucionizmu a príklon k náboženskej filozofii u týchto autorov považuje za brzdu vedeckého a filozofického rozvoja na Slovensku.

Prechodom k ďalšej časti monografie je krátky exkurz o pojme národná filozofia, po ktorom nasleduje ilustratívne priblíženie niektorých článkov Pavla Hečka a Svetozára Hurbana Vajanského, ktoré potvrdzujú odmietanie filozofie naturalizmu, respektíve naturalizmu v umení ako prejavu materializmu, pesimizmu a úpadkovosti. Až dielo Jána Lajčiaka svedčí o prijatí filozofie pozitivizmu a evolucionizmu, ktoré ovplyvnili aj jeho názory na vedeckú a umeleckú činnosť. Rovnako autori zoskupení okolo periodík *Hlas a Prúdy* prinášajú orientáciu na západoeurópske a modernizačné trendy vrátane pozitivizmu a empiricky orientovaného scientizmu.

Mimoriadne zaujímavé sú podnety v záverečnej tretine monografie, pokrývajúcej medzivojnové obdobie. Inšpiratívny je pokus E. Lalíkovej usúvzťažniť naturalizmus a naturizmus napriek ich zásadnej kontrastnosti (objektivizácia, empirickosť, dokumentárnosť, vecnosť, škaredosť verus subjektívnosť, iracionalizmus, fantazijnosť, archaickosť). Autorka sa na inom mieste monografie zdieľuje o práci Mauricea Le Blonda o naturizme (1896), avšak neskúma činnosti M. Le Blonda a Saint-Georga de Bouhéliera ako priekopníkov naturizmu vo francúzskom prostredí ani ich kontakty s ě. Zolom. V kapitole sa sústreďuje len na slovenský kontext. Pracuje predovšetkým so slovníkovými definíciami smerov a s názormi Oskára Čepana (1977), ktoré majú syntetizujúci charakter. Uvádza, že „naturizmus podľa predstáv jeho zakladateľov nadväzuje na štyri veľké tradície: pohanstvo, kresťanstvo, národného génia a vedecký pohyb. Naturizmus bol v našom kontexte považovaný za národnú teóriu. Vyjadroval presvedčenia, že literatúru je potrebné obnoviť na základe prírody samej“ (strana 65). Toto tvrdenie, žiaľ, zostáva nateraz len v rovine konštatovania bez hlbšej analýzy.

Za cenný príspevok k téme naturalizmu považujem Lalíkovej kapitolu o Františkovi Mare-

šovi, profesorovi fyziológie na Lekárskej fakulte Karlovej univerzity, ktorý začiatkom 20. storočia v opozícii voči názorom Hansa Driescha, Ernsta Haeckela, ale aj Františka Krejčího odmietol pozitivizmus a naturalizmus. Považoval ich za nivelizovanie hodnoty života a duše a vzhľadom na skepsu voči proklamovanému humanizmu a altruizmu ako riešeniam etickej otázky sa priklonil k novokantovstvu. Pozíciu Gejzu Vámoša v kontexte naturalizmu utvára E. Lalíková na základe jeho románov a filozofických prác, ako aj s odvolaním sa najmä na výskum Daniela Okáliho a Jána Števčka. Vámošov naturalizmus podľa nej spočíva najmä v aplikovaní prírodných zákonitostí na spoločnosť. Ak v prípade G. Vámoša prichádzalo k prepájaniu medicíny, filozofie a literatúry, česká filozofka a vedkyňa Albína Dratvová sa vo svojom diele orientovala na variety ambivalentného vzťahu filozofie a prírodných vied. E. Lalíková približuje Dratvovej uvažovanie na základe jej vedeckej monografie, článkov i denníkových zápisov z rokov 1921 – 1961 vydaných v roku 2008.

Záver publikácie je venovaný názorom Svätopluka Štúra na filozofiu života a naturalizmus. E. Lalíková, ktorá sa vo svojej predchádzajúcej monografii z dejín filozofického myslenia na Slovensku (2010) venovala aj dielu S. Štúra, erudovane približuje jeho vyrovnávanie sa s nemeckou filozofiou (Arthur Schopenhauer, Max Stirner, Friedrich Nietzsche). Štúrov výklad vôle k moci, ktorú interpretoval ako výbežok naturalizmu, koriguje E. Lalíková novšou kritickou reflexiou Nietzscheho filozofie i Štúrovej interpretácie nemeckej filozofie. S. Štúr odmieta iracionalizmus a vitalizmus, ktoré podľa neho vedú k nadvláde zmyslov a pudov, k voluntarizmu a nihilizmu. Naturalizmus považuje za redukovanie výkladu sveta s dôsledkom mravnej degradácie. E. Lalíková konštatuje, že Štúrovo chápanie naturalizmu sa odlišuje od aktuálneho výkladu naturalizmu ako všeobecného filozofického prístupu sto-tožňujúceho realitu s prírodou, ktorú možno skúmať metódami prírodných vied.

Monografia E. Lalíkovej potvrdzuje rozpa-ky humanitných vied a umenia v slovenskom

546 (a sčasti aj českom) prostredí pri prijímaní poznatkov a metód prírodných vied. Odmietanie naturalizmu súviselo s odporom voči materializmu a s obavami z etických dôsledkov sekularizovaného výkladu sveta, ako aj so skepsou voči možnostiam vedeckého poznania (v duchu výroku *ignoramus et ignorabimus*). Autorka v závere knihy konštatuje, že „hlavnými črtami prác, ktoré boli koncipované, boli sklon

ku konzervativizmu, k tradicionalizmu, infiltrácia zastaralých metód, neexistujúca odborná terminológia“ (strana 108). I keď Lalíkovej práca vznikla v rámci filozofického výskumu naturalizmu, pre literárnu vedu môže byť inšpiratívna skúmaním rôznych postojov k realite stotožnenej s prírodou v etape vývinu umenia od romantizmu k modernizmu.

Prof. Mgr. Dagmar Garay Kročanová, PhD.
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Gondova 2
811 02 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: dagmar.krocanova@uniba.sk